

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2023, 10 (2), 481-504

MUHAMMED B. OSMAN ES-SENÛSÎ VE MUSÂMERÂTU'Z-ZARÎF Bİ-ĤUSNÎ'T-TA'RÎF
ADLI ESERİ
Mohammed b. Othman Al Sanûsî And His Books Named "Musâmarât Al-Zarîf bi-Ĥusn Al-Ta'rîf"

Halil İbrahim KARAÖZ

Doktora Öğrencisi Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, hkaraoz@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3742-6529.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 05.10.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 31.10.2023
Yayın Tarihi / Published: 31.12.2023
Cilt / Volume: 10
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 481-504

Atıf / Cite as: Karaöz, Halil İbrahim. "Muhammed b. Osman es-Senûsî ve Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Ĥusnî't-Ta'rîf Adlı Eseri" (Mohammed b. Othman Al Sanûsî And His Books Named "Musâmarât Al-Zarîf bi-Ĥusn Al-Ta'rîf"). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/2 (2023), 481-504. Doi: 10.17859/pauifd.1371567.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 10 (2) 2023: 481-504
MUHAMMED B. OSMAN ES-SENÛSÎ VE MUSÂMERÂTU'Z-ZARÎF Bİ-ĤUSNÎ'T-TA'RÎF ADLI ESERİ*

Halil İbrahim KARAÖZ**

Öz

Arap edebiyatı tarihine baktığımızda tabakât eserleri bizlere şiir, belagat, nahiv gibi pek çok alanda ilim adamının hayatlarını ve eserlerini öğrenmemize olanak sağlamaktadır. Ayrıca kişilerle ilgili bilginin yanında dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yaşantısı hakkında bilgilere de ulaşmamızı sağlamaktadır. XIX. yüzyılda yaşamış olan Muhammed b. Osman es-Senûsî de Tunus'un ilmi tarihine ışık tutan terâcim kitabının müellifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık üç yüz yılı aşkın Tunus'ta hüküm süren Hüseyinî Hanedanlığı (1705-1735 ve 1756-1957) boyunca yaşamış olan alimlerin biyografilerine yer veren Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Ĥusnî't-Ta'rîf adlı eseri Arap dili ve edebiyatı açısından önemli bir yer tutmaktadır. es-Senûsî, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu bir dönemde doğmuştur. Aristokrat bir aile içerisinde dünyaya gelmiş ve Tunus'un yakın tarihi içerisinde önemli vazifelerde bulunmuş bir şair, yazar ve tarihçi olarak bilinmektedir. Bu çalışmada müellifin hayatı ve Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Ĥusnî't-Ta'rîf adlı eseri incelenerek Arap dili ve edebiyatındaki bilgi ve kabiliyetini ortaya konarak eserin alana dair katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, es-Senûsî, Musâmerât, Tabakât, Tunus

Mohammed b. Othman Al Sanûsî And His Books Named "Musâmarât Al-Zarîf bi-Ĥusn Al-Ta'rîf"

Abstract

When we look at the history of Arabic literature, the tabaqât works provide us with the opportunity to learn about the lives and works of scholars in various fields such as poetry, rhetoric and grammar. In addition to information about individuals, they also provide us with insights into the political, social and cultural life of the era. Mohammad b. Othman Al Sanûsî, who lived in the 19th century, appears as the author of a biography book that sheds light on the intellectual history of Tunisia. The work titled Musâmarât al-Zarîf bi-Ĥusn al-Ta'rîf includes biographies of scholars who lived in Tunisia for over three centuries during the reign of the Housaynî Dynasty (1705-1735 and 1756-1957). This book holds an important place in terms of the Arabic language and literature. Al Sanûsî was born during a period when the Ottoman Empire was dominant in the 19th century. He was known as a poet, writer and historian who was born into an aristocratic family and played significant roles in the recent history of Tunisia. In this study, the author's life and the work Musâmarât al-Zarîf bi-Ĥusn al-Ta'rîf are examined to highlight his knowledge and abilities in the field of Arabic language and literature with the aim of making a contribution to the field.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Al Sanûsî, Musâmarât, Tabaqât, Tunisia

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.
** Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, hkaraoz@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3742-6529

Structured Abstract

In Islamic tradition, biographical works that discuss individuals with distinguishing characteristics such as companions (sahāba), successors (tābiin), scholars, thinkers, literati and poets are referred to as 'tabaqāt'. These works are primarily created based on specific criteria such as age, period, school of thought, title, generation and so on, providing information about the lives of individuals. If these works are organized according to the criteria of death dates, they are also referred to as 'wafāyāt.' When we look at the history of Arabic literature, the 'tabaqāt' works allow us to learn about the lives and works of scholars in various fields such as poetry, rhetoric and grammar. In addition to information about individuals, they also provide insights into the political, social and cultural life of the era. Mohammad b. Othman Al Sanūsī, who lived in the 19th century, emerges as the author of a biographical book that sheds light on the intellectual history of Tunisia. His books titled 'Musāmarāt al-Zarīf bi-Ḥusn al-Ta'rīf' includes biographies of scholars who lived in Tunisia for over three centuries during the reign of the Housaynī Dynasty (1705-1735 and 1756-1957). This work holds an important place in terms of Arabic language and literature. Al Sanūsī was born in the 19th century when the Ottoman Empire was dominant. He is known as a poet, writer and historian who was born into an aristocratic family and played significant roles in the recent history of Tunisia. In this study, the author's life and the work 'Musāmarāt al-Zarīf bi-Ḥusn al-Ta'rīf' are examined to highlight his knowledge and abilities in the field of Arabic language and literature, with the aim of making a contribution to the field. This study consists of two parts. The first part focuses on the life of Muhammad Al Sanūsī, his works and his literary personality, while the second part examines the content, form and style of his work 'Musāmarāt al-Zarīf bi-Ḥusn al-Ta'rīf'. Mohammad b. Othman Al Sanūsī lived as a poet, historian, and writer in Tunisia between 1267/1851 and 1318/1900. During his lifetime, Tunisia was experiencing the final stages of Ottoman rule. Indeed, after thirty years the author's birth, in 1881, France would attempt to occupy Tunisia, marking the beginning of Tunisia's departure from Ottoman rule. When considering the political landscape of the time, it is important to note that the Ottoman Empire was going through one of its most turbulent periods, characterized by significant territorial losses. The fact that the cultural environment remained impartial amidst the political turmoil underscores the importance of this period in cultural terms. The identification of the literary significance of the author's literary personality in the Arabic language and the documentation and transmission of the historical and ancient knowledge tradition in North Africa contained in his work have highlighted Tunisia's literary presence in the Arabic language. Based on all these considerations, the subject of the research is Mohammad b. Othman Al Sanūsī and his work 'Musāmarāt al-Zarīf bi-Ḥusn al-Ta'rīf'. The research has two main objectives. The first is to reach a conclusion regarding the literary value of Al Sanūsī's life and works and the second is to explore the contributions of his work in terms of content and style to the Arabic language. This study is divided into two parts. The first part examines the author's life, works and literary personality while the second part focuses on the content, form and style of the work 'Musāmarāt al-Zarīf bi-Ḥusn al-Ta'rīf'. In the second part, the content, the centuries covered, the number of personalities included, the poems used and the subjects within the work as well as the language, form and style will be examined.

GİRİŞ

İslam geleneğinde sahâbe, tâbiîn, âlim, düşünür, edîp ve şairler gibi ayırıcı niteliklere sahip kişilerden bahseden biyografi eserlerine *tabâkât* denilmektedir. Temelde belirli bir yaş, dönem, mezhep, unvan, nesil vs. gibi kıstaslar baz alınarak oluşturulan, kişilerin hayatlarından bahseden bu eserler *terâcim* ya da ölüm tarihleri kıstas alınarak oluşturulmuş ise *vefâyât* olarak da isimlendirilmektedir.¹

Arap edebiyatı tarihine bakıldığında tabakât eserleri bizlere şiir, belagat, nahiv gibi pek çok alanda ilim adamının hayatlarını ve eserlerini öğrenme olanağı sunduğu görülmektedir. Ayrıca kişilerle ilgili bilginin yanında dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yaşantısı hakkında bilgilere de ulaşmamızı sağlamaktadır. XIX. yüzyılda yaşamış olan Muhammed b. Osman es-Senûsî ve eseri yaklaşık üç yüz yılı aşkın Tunus'ta hüküm süren Hüseyinî Hanedanlığı (1705-1735 ve 1756-1957) boyunca yaşamış olan alimlerin biyografilerine yer vermekte ve Arap dili ve edebiyatı açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Muhammed b. Osman es-Senûsî 1267/1851-1318/1900 yılları arasında Tunus'ta yaşamış bir şair, tarihçi ve yazardır. Yaşadığı dönem itibariyle Tunus, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki son demlerini idame ettirmektedir. Nitekim müellifin doğumundan otuz yıl sonra 1881 yılında Fransa, Tunus'u işgale kalkışacak ve Tunus, Osmanlı hakimiyetinden çıkmaya başlayacaktır. Dönemin siyasi yapısı açısından ele alındığında Osmanlı Devleti'nin, en çalkantılı süreçlerinden birine girdiği, büyük toprak kayıplarının olduğu bir durum söz konusudur.²

Müellifin edebi şahsiyetinin Arap dili açısından öneminin ortaya çıkarılması ve eserinin ihtiva ettiği Kuzey Afrika'daki tarihi ve kadim ilim geleneğini tespit ve aktarımı, Tunus'un Arap dili açısından edebi varlığının öne çıkarılmasını sağlamıştır. Tüm bunlardan hareketle araştırmanın konusunu Muhammed b. Osman es-Senûsî ve *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf* adlı eseri oluşturmaktadır.

Araştırmada iki ana gayeden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi, es-Senûsî'nin hayatı ve eserlerinin edebi yönden değeri konusunda bir sonuca varmak, ikincisi ise söz konusu eserinin muhteva ve üslup yönünden incelenmesi suretiyle Arap diline sağladığı katkılara ulaşabilmektir. Eserin içerik yönünden inceleneceği ikinci bölümde hangi yüzyıllar ile sınırlandırıldığı, ihtiva ettiği şahsiyetlerin sayısı, kullanılan şiirler ve konuları ile eserin ele alınış yönünden dili, şekli ve üslubu aktarılacaktır.

¹ İsmail Durmuş, "Tabakat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2010), XXXIX/288.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (Türk Tarih Kurumu, ts.), V/320-321, 429-442.

1. Muhammed b. Osman es-Senûsî'nin Hayatı ve Eserleri

Bu bölümde ulaşabildiğimiz eserler ışığında Muhammed b. Osman es-Senûsî'nin hayatına dair kimliği, ailesi, ilim tahsili, gezileri ve üstlendiği önemli vazifeleri ele alınacaktır.

1.1. Nesebi ve Ailesi

Muhammed b. Osman es-Senûsî, 18 Eylül 1851'de âlim ve kadılarıyla meşhur bir ailenin çocuğu olarak Tunus şehrinde doğmuştur. Tam adı, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Osman b. Muhammed el-Mehdî b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Mihniyye es-Senûsî'dir. Müellif, şair ve edîp kimliğinin yanında pek çok tabakât ve biyografi kaynaklarında tarihçi, fakîh, gazeteci, tarihçi ve gezgin olarak da aktarılmaktadır.³ Ailesi asıl itibariyle bugün Tunus'un kuzey batısında bulunan, Cezayir'e sınır Sinan Kalesi adlı yere mensuptur. Ailesi, o bölgenin merkezi olarak bilinen Kâf vilayetine yerleşmiştir. Daha sonra aile, bu yere nispetle el-Kâfi es-Senûsî olarak da anılmaya başlamıştır. Aileye nispet edilen es-Senûsî lakabı ise, dedelerinin h. IX. asırda bugünkü Cezayir sınırları içerisinde bulunan Tilimsân adlı şehrin çevresindeki Esnûs dağı civarından gelmeleri sebebiyle o dağa nispetle konulmuştur.⁴

Ailesinin köken itibariyle Hz. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in kolundan geldiği ifade edilerek soylarının Hz. Peygamber'e dayandığı ileri sürülmektedir. Dedesi Muhammed b. Osman dönemin Hüseyinî Hanedanlığının önemli ilim ve devlet adamlarından biri olarak bilinmektedir. Tunus'un Bizerte (1815), Bardo (1820) ve başşehir Tunus'ta (1829) kadılık görevlerinde bulunmuş ayrıca başkent Tunus'un en önemli ilim merkezi Zeytûne Medresesi'nde vefatına kadar müderrislik yapmıştır.⁵ Dönemin önemli fakîhlerinden olan dedesi, Tunuslu fakîhlerin tahricini yaparak görüşlerine yer verdiği ve bazı şâz meseleleri özellikle de Mâlikî mezhebindeki meseleleri, dört bini aşkın beyitten oluşan *Laḳtu'l-Durer* adlı manzum eserinde aktarmaktadır. Çalışmamıza konu edilen eserde dedesine ait bu manzumun bazı beyitleri aktarılmaktadır:⁶ [Recez]

³ Muhammed Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1984), III/73; Muhammed b. Ömer b. Kâsım el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, thk. Abdu'l-Mecîd el-Hayâlî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), I/594; Ömer Rıza el-Kehḥâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn* (Beyrut: Mektebetu'l-Musnâ ve Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, ts.), X/285; Ahmet Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), XXXVI/533.

⁴ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyye*, III/73; Muhammed b. Osman es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf*, thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1994), I/14; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", XXXVI/533.

⁵ Muhammed b. Osman es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf*, thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1994), I/15-16; Hayreddin ez-Zirikli, *el-'Alâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), VI/262; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", 2009, XXXVI/533.

⁶ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/16, III/108.

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ وَصَلَّى اللهُ عَلَى نَبِيِّهِ عَمَّ مِنْهُ الْجَاهُ

...

وَبَعْدُ فَأَعْلَمُ أَنَّ فِي الْأَحْكَامِ مَسَائِلَ اسْتَحَقَّتْ عَنِ الْأَفْهَامِ

...

نَظَّمْتُهَا مِنْ الطَّرُوسِ كَالدُّرِّ بِحُجْلِبِ بَحْجَةَ الثُّمُوسِ وَالْفِكْرِ

Allah'a hamd, şanı (her yere) yayılan Nebi'ye salât olsun

...

Evet, bil ki hükümlerde anlayışı kolaylaştıran meseleler vardır

...

Gönüllerin ve fikrin görkemi haykırırken onları inciler gibi nazmettim beyaz kâğıda

Dedesinin hayatından ve üstlendiği görevlerden de anlaşılacağı üzere son dönem Tunus'un önemli ilmi şahsiyetlerinden biri olduğu görülmektedir. Müellifin babası Osman b. Muhammed ise ilmî kişiliğe sahip biri olarak bilinmekle beraber dedesi kadar meşhur biri değildir. Aynı şekilde o da Tunus'un Sîdî ve Bû Saîd şehirlerinde kadılık görevlerinde bulunmuştur.⁷

es-Senûsî ailesi denildiğinde kuruculuğunu müellifin iki kuşak üstten dedesi Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin (ö.1859) yaptığı ve bugün Kuzey Afrika'da ilk akla gelen yapılardan biri olan Senûsî tarikatından bahsetmemek bir eksiklik olacaktır. Müellifin büyük dedesinin kuruculuğunu yaptığı bu tarikat, Senûsî hareketi olarak ün salmış ve Osmanlı Devleti'nin batılı devletler tarafından Kuzey Afrika'daki topraklarının işgali sırasında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak en önemli destekçi ve direnişçi grubu oluşturmuştur. Bir irşad ve tasavvuf hareketi olarak başlayan hareket, Fas'tan Yemen'e kadar geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Dört Sünnî mezhep ve tarikatları birleştirme çabası içerisinde olmuşlardır. Filibeli Ahmet Hilmi, Senûsî hareketini mezhep, tarikat, siyaset ve ictimaî olarak dört unsuru bir araya getiren yapılanma şeklinde tanımlamıştır.⁸

⁷ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/17; Ahmet Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", XXXVI (2009), 533.

⁸ Senûsî hareketi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Filibeli Ahmed Hilmi Şehbenderzâde, *Abdulhamîd ve Seyyid Muhammed el-Mehdî ve Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm* (İstanbul, 1325); Kadir Özköse, *Senûsî Hareketi ve Tesirleri* (Ankara Üni. SBE, 2000); Ahmet Kavas, "Senûsiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

Senûsî ailesinin yapmış olduğu vazifelerden de anlaşılacağı üzere bölgenin seçkin ve maddi açıdan iyi bir aile olduğu anlaşılmaktadır. es-Senûsî'nin gençlik ve eğitim yıllarında âlim ve kadılarıyla meşhur bir ailenin çocuğu olarak ilim tahsiline etkileri oldukça fazla olduğu görülmektedir.

1.2. İlim Tahsili ve Hocaları

Muhammed es-Senûsî'nin, ilim ve kadılık görevleriyle tanınan bir ailede dünyaya gelmesi, ilim hayatına atılmasında etkili olmuştur. İlköğrenimin ardından Tunus'un en köklü ilim geleneğini oluşturan tarihi Zeytûne Medresesi'nin önde gelen ilim adamlarından ders almıştır.⁹ Muhammed es-Senûsî'nin ders aldığı hocaları şunlardır:

Mahmûd Kâbâdû (ö. 1871): Ders aldığı hocaları arasında ilk bahsedilmesi gereken önemli şahsiyetlerden biridir. Mahmûd Kâbâdû, 1814 yılında Tunus'ta doğmuştur. Aslen Endülüslü bir aileye mensup olan Kâbâdû, Osmanlı Devleti'nin Tunus'u fethetmesiyle (1574) ailesi 1607 yılında Endülüs'ten göç ederek Tunus'un Sefakus (Sfaks) şehrine yerleşmiştir. Kaynaklarda silah tamiriyle meşgul olduğu belirtilen Kâbâdû'nun babası, daha o doğmadan Tunus'a göç ederek yerleştiği ifade edilmektedir. Kâbâdû, güçlü hafızası ile daha küçük yaşta kendisinden söz ettirerek ilköğrenimi sırasında Kur'ân'ı ezberlemiş ayrıca nahiv ve sarf ilminin temel esaslarını da ilköğrenimi sırasında tamamlamıştır. Bu güçlü hafızasından dolayı kendisine Afrikalı dâhî manasında *en-Nâbiğatu'l-İfrikî* lakabı verilmiştir. İlköğreniminden sonra Zeytûne Medresesi'nde eğitimini tamamlayan Kâbâdû, Muhammed Bayram eş-Şâlis, Muhammed b. Sâlih b. Melûke ve Ahmed b. Tâhir el-Lutayyif gibi dönemin alimlerinden ders almıştır.¹⁰

Kâbâdû, dört yıl kadar İstanbul'da bulunmuş ve bu sırada bazı alimlerden ders almıştır. Daha sonra Tunus'a geri dönerek dönemin Tunus valisi Ahmed Paşa tarafından 1840 yılında Bardo Harp Okuluna, Arap Dili ve Edebiyatı müderrisi olarak atanmıştır. Yetiştirdiği öğrencileri arasında II. Abdulhamid'in sadrazam olarak tayin ettiği Bahriye Nâzırı Tunuslu Hayreddin Paşa, Maârif Nâzırı Genaral Hüseyin, Dâhiliye Nâzırı Genaral Rüstem ve Bardo Harp Okulu Müdürlüğü'nü yapan Muhammed b. Hâc Ömer gibi şahsiyetler vardır.¹¹

Kâbâdû; nahiv, sarf, arûz, belâgat, şiir ve edebiyatta dönemin önemli alimleri arasında yer almaktadır. Bu konuda öğrencisi es-Senûsî'nin de ondan etkilendiği ve

⁹ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, III/73; el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Ṭabaḳâti'l-Mâlikiyye*, I/594; el-Keḥḥâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X/285; es-Senûsî, *Musâmerât*, I:16; Muhammed b. Osman es-Senûsî, *er-Rihletu'l-Ḥicâziyye*, thk. Ali eş-Şenûfî (Tunus: eş-Şeriketu't-Tûnisîyye, 1976), I/10; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", 2009, XXXVI/533.

¹⁰ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, IV/41-44; el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Ṭabaḳâti'l-Mâlikiyye*, I/562; Ali Bulut, "Kâbâdû", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/698.

¹¹ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, IV/41-44; el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Ṭabaḳâti'l-Mâlikiyye*, I/562; Bulut, "Kâbâdû", Ek-1/698.

hocası Kâbâdû ile arasında diğer hocalarına nazaran daha sıkı bir ilişki olduğu bilinmektedir. Öyle ki es-Senûsî, hocasının vefatından sonra onun şiirlerini derleyip *Dîvânu Kâbâdû* adında iki cilt olarak yayınlamıştır.¹² Aynı zamanda es-Senûsî, kitabın sırt kısmına da hocası için yazdığı şiiri ekleyerek, eseri *Musâmerât'ta* şu şekilde aktarmaktadır:¹³ [Kâmil]

1	هَذَا الَّذِي نَظَّمْتُ بِهِ الْأَبَادَ	عَقْدًا بِهِ تَتَفَاخَرُ	أَجْيَادُ
2	نُنْسِي مَحَاسِنَهُ الْقَلَائِدَ وَالْمُخَا	بِي إِنْ زَهَا بِنِظَامِهِ	الْإِنْشَادُ
3	فِيْرِيكَ (نَفْحُ الطَّيِّبِ) مَعَ زَهْرِ الرِّيَا	ضِ بَزْهَرٍ أَفْقِي بِلَاغَةٍ	تُنْقَادُ
4	جَمَعَ الْمُحَاسِرَ زُهْرَهَا وَالزَّهْرَ فِي	دِيْوَانِ شِعْرِ أَبِي التَّنَاءِ	قَابَادُو

1. Bu, kendisi ile iyilerin övündüğü bir gerdanlık olarak sonsuzluğu nazmettiğim şeydir
2. Onun güzellikleri gerdanlıkları bile unutturuyor, onun düzeniyle/dizimiyle parlamaktadır şiir
3. Sana gösterir (güzel koku) bahçenin çiçeği ile birlikte aman dilediği belagatin ufuğundaki aydınlığı
4. Övgüler babası Kâbâdû, şiir divanında toplamıştır parlayan güzellikleri ve çiçeğini

Muhammed eş-Şâzelî b. Sâlih (1810-1890): Tunus'un güney bölgesinde doğmuştur. Eğitimini Zeytûne Medresesi'nde tamamlamış ve o sırada İsmail et-Temîmî, İbrahim er-Riyahî, Muhammed Bayram Paşa gibi dönemin meşhur alimlerden dersler almıştır. Nahiv ilminin inceliklerine dair derslerin yanında fıkıh, kelam ve tefsir gibi İslamî ilimleri tahsil etmiştir. İbn Sâlih, yaşadığı asırda ahlaki ile öne çıktığı ve mütevazi bir hayat sürdüğü kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu sebeptendir ki çağdaşları kendisini en güzel ahlaka sahip âlim olarak vasıflandırmıştır. İlim tahsilinden sonra Zeytûne Medresesi'ne ve Hüseyniyye Medresesi'ne birinci derece müderris olarak atanmıştır. Daha sonra Bardo kadılığına atanmış ve bir müddet sonra müftülük makamına getirilmiştir. Son olarak ise en yüksek makam olan Mâlikî Meclisi başkanlığına yani Baş Müftü görevine seçilmiştir. Farklı konularda fetva ve risaleler kaleme alan müellifin en önemli eseri İbn Âsım'ın *Şerhu Tuhfetu'l-Ahkâm* adlı eserine yazdığı haşiyedir.¹⁴

Sâlim Bû Hâcib (1827-1924): Arapça, Fıkıh ve Mantık alanlarında döneminin en önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Eğitimini Zeytûne medresesinde tamamlayan Bû

¹² es-Senûsî, *Musâmerât*, I/21,284; Bulut, "Kâbâdû", Ek-1/698.

¹³ es-Senûsî, *Musâmerât*, II/284.

¹⁴ el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyeti fi Tabakâti'l-Mâlikiyye*, I/590; es-Senûsî, *Musâmerât*, II/272.

Hâcib, şer'î ve aklî ilimlerde İbn 'Âşûr¹⁵, Hüseyin el-Bârûdî, Muhammed eş-Şankîti gibi dönemin önden gelen âlimlerinden dersler almıştır. Özellikle nahiv, beyân ve meânî ilimlerinde büyük şöhrete kavuşmuş olan Bû Hâcib, dönemin Tunus'unda kısa sürede parmakla gösterilir biri olmuştur. Şiir ve edebiyattaki şöhreti onu dönemin meşhur şairlerinden Kâbâdû ile tanışmasına vesile olmuş ve ardından Kâbâdû'nun da içerisinde olduğu Edebiyat ve İlim Meclisine dâhil olmuştur. Bû Hâcib, Arapça'nın yanı sıra Mantık, Matematik ve Hendese alanlarında da meşhur olduğu bilinmektedir. Zeytûne Medresesi'nde pek çok öğrenci yetiştiren Bû Hâcib, günümüze birkaç risale haricinde geniş çaplı eserler bıraktığı bilinmemektedir.¹⁶

es-Senûsî'nin ders aldığı pek çok hocasından bahsetmek mümkündür. Burada edebî ve ilmî hayatına en çok etki edenlerden bahsedilmiştir. Ancak bunun yanında *Ahmed b. Hûce (1830-1895)*¹⁷, *Ahmed eş-Şerîf (1873)*¹⁸, *Muhammed eş-Şâhid (1311)*¹⁹, *Muhammed Tahir en-Neyfer (1826-1894)*²⁰, *Ebû'l-Fellâh Sâlih (1821-1874)*²¹, *Ali el-'Affî (1875)*²² gibi diğer hocalarını da sıralamamız mümkündür.

1.3. Vazifeleri

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Tunus'un ilmî, edebî, fikrî ve siyasî hayatında ender şahsiyetlerden bir olan es-Senûsî, hayatı boyunca farklı görevlerde yer almıştır. Yapmış olduğu görevleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Cem'iyetu'l-Evķâf Birinci Kâtipliği (1870): Tunuslu Hayreddin Paşa'nın vezirliği sırasında başkanlığını es-Senûsî'nin hocası Bayram el-Hâmis'in yaptığı Cem'iyetu'l-Evķâf dairesinde birinci derece kâtiplik yapmış ve uzun bir müddet kâtiplik görevini sürdürmüştür.²³

er-Râid Gazetesi Redaktörlüğü (1870): Tunus'un resmi gazetesi olarak bilinen er-Râid gazetesinde redaktörlük görevini kâtiplik görevi ile birlikte sürdüren es-Senûsî, buradaki görevini tamamen gönüllü olarak her hangi bir ücret almadan

¹⁵ Muhammed b. Tâhir b. 'Âşûr (1815-1868): Son yüzyıl içerisinde fıkıh alanında önemli eserlere sahip olan İbn 'Âşûr'un (ö. 1973) dedesi olup XIX. yy Tunus'daki önemli ilmî şahsiyetlerden biridir. Bk. Atilla Çetin, "İbn 'Âşûr, Muhammed b. Tâhir", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XIX/332; Ahmet Coşkun, "İbn 'Âşûr, Muhammed b. Tâhir", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XIX/332-335.

¹⁶ el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, I/605; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II/77; el-Keḥḥâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV/203; es-Senûsî, *Musâmerât*, IV/98.

¹⁷ es-Senûsî, *Musâmerât*, II/80.

¹⁸ es-Senûsî, *Musâmerât*, II/314.

¹⁹ el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, I/591,594; es-Senûsî, *Musâmerât*, II/280.

²⁰ el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, I/592.

²¹ el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, I/592; es-Senûsî, *Musâmerât*, II/312.

²² Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II/73.

²³ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II/73; el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, I/594; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/29.

sürdürmüştür. Bu süre zarfında gazetede yazıları yayınlanmış özellikle resmi matbaada pek çok eserin yayınlanmasına yardımcı olmuştur. Aynı zamanda ülke meseleleriyle de yakından ilgilenerek rahatsız olduğu konuları açık bir şekilde yazılarında dile getirmiştir.²⁴

Vergi Dairesi Kâtipliği (1888): Fransız işgalinden sonran sömürge yönetiminin kurmuş olduğu vergi bürosunun idarî yapılanmasına katkı sağlamış ve aynı zamanda kâtipliğini de yürütmüştür.²⁵

Tunus Adliyesinin Kuruculuğu (1888): Sömürge döneminde yeniden oluşturulan Tunus kurumları batı tarzı bir dönüşüme giderek resmî kurumlar yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. es-Senûsî, adlî yapının oluşturulması konusunda Fransa seyahatinden sonra edindiği izlenimlerini Tunus Adliyesi'nin oluşumunda tecrübe etmiştir.²⁶

Hâkimlik (1889): Adliyenin kurulum aşamalarından sonra *cinâyât* bölümünde hâkimlik yapmıştır. Kısa bir süre sonra uluslararası bir sergiyi ziyaret için Fransa'ya giden es-Senûsî, seyahatinden sonra batı medeniyetine özellikle de Fransa yönetimine yakın ilgi duyduğu ifade edilmektedir.²⁷

1.4. Seyahatleri ve Vefatı

Müellifin seyahatlerini iki kısımda incelemek mümkündür. Birincisi Tunus'un sınırları içerisinde yapmış olduğu gezileri; ikincisi ise hac farizasını yerine getirmek için Tunus dışına yapmış olduğu seyahatleridir.

Tunus içerisinde sahil kentlerinin neredeyse tamamını ziyaret eden müellif; Sûs, el-Mehdiyye, el-Munastîr şehirleri ile Süleymân, Hammâm Karbus, Sîdî Dâvûd, el-Hivâriyye köylerini ziyaret etmiştir. Kuzey doğu sahilinde bulunan İklîbiyye, Temîm, Hurr, Qurbe, Tazerke, Benî Hıyâr, el-Ma'mûra, Dâr Şa'bân, Nâbil ve el-Hammâmât beldelerini ziyaret etmiştir. Yukarıda zikredilen şehir ve beldeler Tunus'un sahil şeridinde olan yerlerdir. Bunların haricinde iç kesimlerinden Kırumbâliyye, Türkî, Niyânû, Belî, Benî Hallâd, Bû Zelefe, es-Şum'a köy ve beldeleri ziyaret ettiği de bilinmektedir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu ziyaretlerin kısa süreli,

²⁴ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II/73; el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekîyyeti fî Ṭabaḳâti'l-Mâlikîyye*, I/594; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/29; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", 2009, XXXVI/533.

²⁵ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II/73; el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekîyyeti fî Ṭabaḳâti'l-Mâlikîyye*, I/594; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/29; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", 2009, XXXVI/533.

²⁶ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II/73; el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekîyyeti fî Ṭabaḳâti'l-Mâlikîyye*, I/594; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/29.

²⁷ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/29; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", 2009, XXXVI/533.

günü birlik ziyaretler olduğu ve kale, doğal güzellikler, meskenler gibi turistik ziyaretler olduğu aktarılmaktadır.²⁸

es-Senûsî, zikredilen seyahatlerinin dışında mücbir sebeplerden dolayı Sefaks ve Kâbis şehirlerinde de bulunmuştur. Fransa'nın 1881 yılında Tunus'u işgal etmesiyle birlikte es-Senûsî, Fransız işgaline karşı söylem ve hareketlerin içinde bulunarak farklı oluşumlara destek vermiştir. Fransa'nın dikkatini çeken bu durum kendisinin 1885 yılında Tunus'un Kâbis şehrine sürgünü ile sonuçlanmıştır. Sefaks üzerinden Kâbis'e gittiği bilinmekle beraber, müellif burada üç gün kadar sürgün kalmıştır. Daha sonra Tunus beyi tarafından affedilince Tunus'a dönmüş ve bu cezadan dolayı sömürge yönetimine ve ıslahat çalışmalarına karşı muhalif tavrını bırakmıştır.²⁹

Buraya kadar aktarılanlar es-Senûsî'nin Tunus bölgesinde yapmış olduğu gezilerinden oluşmaktaydı. Ancak seyahatleri arasında hem edebi hem de fikrî hayatında önemli bir yere sahip olan kısmı, Tunus'un dışına düzenlediği Hicaz seyahatidir. Sömürge döneminin başlaması ile birlikte ülkeden ayrılma kararı alan es-Senûsî, görevinden ayrılmak ve dinlenmek istediğini dönemin yönetimine iletir. Ancak talebi reddedilince talebini hacca gitmek amacıyla yineler ve bu kez izin çıkınca 25 Mayıs 1882'de Hicaz yolculuğu başlamış olur.³⁰

es-Senûsî önce vapurla iki gün süren bir sefer ile güney İtalya'ya geçerek güney kenti olan Napoli'ye varmıştır. Daha sonra Napoli'den Roma'ya hareket ederek bir müddet orada kalmıştır. Buranın haricinde pek çok şehri gezme fırsatı bulan es-Senûsî, İtalya ziyareti sırasında dönemin meşhur gazetecilerinden Mısırlı İbrahim el-Müveylîhî gibi önemli şahsiyetlerle tanışma fırsatı bulmuştur.³¹

18 Temmuz 1882 tarihinde İtalya'dan ayrılarak İstanbul'a geçmiştir. İstanbul ziyareti sırasında *Tunus Cem'iyetu'l-Evkâf* başkanlığını yapan hocası Muhammed Bayram el-Hâmis'in misafiri olmuş ve Bahriye Nâzırı Hayreddin Paşa ile görüşmüştür. İstanbul'da kendisine ilgi yoğun olmuştur. Dönemin padişahı II. Abdülhamid'in çevresindeki kişilerle tanışma fırsatı elde etmiş ve kendisine İstanbul'da kalması ve burada Osmanlı yanlısı bir Arapça gazete çıkarması teklif edilmiştir. Ancak es-Senûsî bu teklifi kabul etmeyerek 24 Eylül 1882 yılında İstanbul'dan ayrılmış ve Hicaz yolunu tutmuştur.³²

²⁸ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II/75; el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekîyyeti fî Ṭabaḳâti'l-Mâlikiyye*, I/594; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/43; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", 2009, XXXVI/533-534.

²⁹ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II/73; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/29; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", 2009, XXXVI/533.

³⁰ es-Senûsî, *er-Rihletu'l-Hicâziyye*, I/40; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/29; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", 2009, XXXVI/533.

³¹ es-Senûsî, *er-Rihletu'l-Hicâziyye*, I/40; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/29; Kavas, "Muhammed b. Osman es-Senûsî", 2009, XXXVI/533.

³² Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, III/75.

Hac görevini îfâ ettikten sonra Hicaz'dan ayrılan es-Senûsî'nin sonraki durağı Suriye'nin başkenti Dımaşk olmuştur. Burada kaldığı süre içerisinde de dönemin Cezayir bağımsızlık hareketinin lideri olan Abdulkadir el-Cezâirî ve pek önemli şahsiyeti tanıma fırsatı bulmuştur. es-Senûsî'nin yolcuğu sırasında tanıştığı kişiler, Tunus'un da işgal altında olmasından dolayı es-Senûsî'nin siyasî görüşünün şekillenmesine yol açmıştır. Nitekim 5 Şubat 1883'te Tunus'a dönmüş ve Fransız işgaline karşı mütefekkirlerle beraber hareket etmekten ve İslam birliğini savunan Cemaleddin Afgânî ile Muahammed Abduh tarafından çıkarılan *el-'Urvetu'l-Vuşkâ* gibi yayınları takip etmekten çekinmemiştir. Aynı zamanda bu dergi ile aynı adı taşıyan gizli bir derneğin kurucuları arasında da yer almıştır. Ancak bu muhalif durum kendisinin sürgün edilmesine kadar sürmüştür, affedildikten sonra muhalif tavrı bırakmıştır.³³

es-Senûsî, Hicaz yolculuğunu derleyip bir seyahatname olarak telif etmiş ve üç cilt halinde *er-Rihletu'l-Hicâziyye* adıyla yayınlamıştır. Geniş ve ayrıntılı olarak anlattığı gezisini edebî bir eser olarak bizlere kazandırmıştır. Ayrıca Tunus Adliyesi'nin teşekkülü sırasında bir sergiye katılmak için kısa süreli Paris'e gittiği ve bir başka eserinde buradaki izlenimlerini bizlere aktardığı bilinmektedir.³⁴ Tunus'a dönmesiyle birlikte kâtiplik, hâkimlik gibi farklı vazifelerde bulunan es-Senûsî, 17 Kasım 1900 tarihinde uzun süren bir hastalık sonucu Tunus'ta hayatını kaybetmiştir.³⁵

2. Edebi Kişiliği ve Eserleri

es-Senûsî'nin aldığı eğitim ve üstlendiği hâkimlik gibi vazifelerinden de anlaşılacağı üzere Fıkıh alanında dönemin yetkin kişileri arasında olmuştur. Ancak ilmî yetkinliğinin içerisinde edebî şahsiyetinin ön plana çıktığı ve dönemin önde gelen şairleri arasında yer aldığı da bilinmektedir. Klasik ilmî geleneğin içerisinde eğitimini tamamlayan bunun yanı sıra meânî, beyân, bedî gibi belâgat ilimlerinde derinleşen, aynı zamanda şiirleriyle de kendisinden söz ettiren biri olmuştur. Şiire oldukça önem veren müellif, Tunuslu şairlerin biyografilerini yazmış olduğu tabakât kitaplarıyla da Tunus'un edebî varlığını gün yüzüne çıkararak şiirlerinden örnekleri bir araya getirmeye çalışmıştır.

es-Senûsî'nin yazmış olduğu yirmi kadar eserin yarısı Arap Edebiyatı ve şiirle ilgilidir. Geriye kalanlar ise Fıkıh ve muhtelif konuları barındıran kitaplardır. Kırk dokuz yıllık ömründe pek çok eser bırakan müellif, şair kimliğinin yanı sıra gazetecilik yönüyle de edebî etkinliğini sadece Tunus'ta değil tüm İslam coğrafyasında hissettirmiştir. Tunus bölgesinin en etkin gazetelerinden olan *er-Râid*'in yayın yönetmenliği ve redaktörlüğünü yapması, gazetenin matbaasında pek çok eserin

³³ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisiiyyîn*, III/76.

³⁴ Bk. es-Senûsî, *er-Rihletu'l-Hicâziyye*, c. I-II.

³⁵ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisiiyyîn*, II/78; el-Mahlûf, *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, I/594; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/17; el-Keḥḥâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X/285.

neşredilmesine katkı sağlaması bir diğer yönü olarak ifade edilebilir. Ayrıca Avrupa ve İslam coğrafyasında pek çok yer gezen müellif, anı ve gezilerini kitaplaştırarak seyahatname literatürüne katkı sağlaması bahsedebileceğimiz bir diğer edebî yönüdür. es-Senûsî'nin edebî eserlerine öncelikle yer vereceğimiz bu bölümde edindiğimiz bilgiler ışığında eserleri tanıtılacaktır.

2.1. Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf

Tunuslu âlimlerin biyografilerine yer veren eser, kapsamlı bir tabakât kitabıdır. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan eser hakkında ilerleyen bölümde daha ayrıntılı bilgilere yer verilecektir.

2.2. Mecme'u'd-Devâvînu't-Tûniyye

Tunus yönetiminde söz sahibi olan Hüseyinî ailesinin hüküm sürmüş oldukları devirde yaşayan seksen şairin biyografisine ve şiirlerinden örneklere yer veren eseridir. Eser on ciltten meydana gelmektedir. Şairin çok önem verdiği hocası olan Mahmud Kâbâdû'ya ayırmış olduğu eserin iki cildi kendisi hayatta iken 1887/1888 yıllarında yayınlamıştır. Basılmayan diğer ciltler ise günümüze kadar ulaşmış olup Tunus'taki Tunus Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.³⁶

2.3. el-Ecinnetu'd-Dâniyyetu'l-İkhtîfâf bi-Mefâhîri Silsileti's-Sâdeti'l-Esrâf

es-Senûsî'nin müstakil şiir kitabı olarak günümüze kadar ulaşan eseridir. Eser 1878 yılında Tunus'ta neşredilmiştir. Hz. Peygamber, ehli beyt ve diğer önem verdiği şahsiyetler hakkında yazdığı şiirlerden oluşmaktadır.³⁷ Bu niyetini şu beytinde aktarmaktadır: [Basît]

1 إِنَّ الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى هِيَ الْأَمَلُ يَجْرِي بِهَا وَيُنْفُثُ الْأَجْرُ وَ الْعَمَلُ

1. Yakınındakileri (ehli beyti) sevme, k ki o emeldir. Sevdiğinde ecir ve ameli üstün olur.³⁸

2.4. Durretu'l-'Arûd

Şiirlerinin yanı sıra şiirin inceliklerine ve arûz ilmine de çok önem veren müellif, bir ders kitabı mahiyetinde arûz ve kâfiye ilminin konularını bu eserinde ele almıştır. Manzum olarak ele aldığı bu eseri toplamda 270 beyitten oluşmaktadır.³⁹

³⁶ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûniyyîn*, II/82; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/54; el-Keḥḥâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X/285.

³⁷ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûniyyîn*, II/81; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/58; el-Keḥḥâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X/285.

³⁸ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/58.

³⁹ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûniyyîn*, II/80; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/59; el-Keḥḥâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X/285.

2.5. el-Ferîde fî'l-Muhtari'âti'l-Cedîde

Müellifin yüz on altı beyitten oluşan bir diğer şiir kitabıdır. Seyahatleri sırasında yazmış olduğu şiirlerinden oluşmaktadır. Kahire'de yayınlanan *el-Ahrâm* gazetesinde ve Beyrut'ta farklı dergilerde yayınlanmıştır. Ancak bu eserin günümüze ulaştığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁰

2.6. Ğureru'l-Ferâid bi Meĥâsini'r-Râid

Müellifin Tunus'un önemli gazetelerinden olan *er-Râid* isimli gazetede yazılar yazdığı daha önce zikredilmişti. Müellif bu eserinde gazetede yazmış olduğu başmakalelerin derlemesini yaparak kitaplaştırmıştır. Vatan sevgisi, çalışmanın önemi, gazetecilik, sanat, tıp gibi konuları içeren yazılarında ayrıca Sâdikiyye Hastanesi ve Sâdikiyye Medresesi gibi dönemin kurumlarından bahsetmiştir.⁴¹

2.7. er-Rihletu'l-Ĥicâziyye

Müellifin Tunus dışına yapmış olduğu seyahatleri sırasındaki hatıratlarını anlattığı eserdir. Bu eserinde Tunus'tan İtalya'ya oradan da İstanbul üzerinden hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a ve ardından Suriye üzerinden Tunus'a geri dönüşünü konu edinmektedir. Eserin birinci cildinde İtalya, ikinci cildinde Türkiye ve Hicaz kısmına, üçüncü cildinde ise seyahati sırasında tanıştığı âlimlere ve önemli şahsiyetlere yer vermiştir.⁴²

2.8. el-İsti'lâ'atu'l-Bârisiyye

Hicaz yolculuğundan sonra Tunus'ta hakimlik görevini icra ederken 1889 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te uluslararası bir sergiye katılmak için gittiği seyahatin notlarından oluşan bir diğer seyahatnamesidir.⁴³

es-Senûsî'nin bu eserleri yanında Fıkıh, Kelam, vakıf ve vergiler hukuku ve bazı önemli şahsiyetler hakkında yazmış olduğu biyografi kitapları da mevcuttur. *el-Mevridu'l-Mu'ayyen fî Zikri'l-Erba'în, Sîretu Mustafa b. İsmail, er-Ravdu'z-Zâhir fî İsnâdi'l-ĥabs li'l-İslâmî'z-Zâhir, Tefettuku'l-Ekmâm, Neşru'l-Bisât fî Nâzileti'l-Fusfât ve el-Keşkül fî Meĥâsini'l-Ĥavl* adlı eserleri bu alanlarda telif etmiş olduğu eserlerindedir.⁴⁴

⁴⁰ Nâşiruddîn Saîdûnî, *mine't-Turâsi't-Târîhi ve'l-Cuĝrâfi li'l-Ğarbi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999), 577.

⁴¹ Maĥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisiyyîn*, II/80; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/59; el-Keĥĥâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X/285.

⁴² Daha ayrıntılı bilgi için bk. es-Senûsî, *er-Rihletu'l-Ĥicâziyye*, c. I.

⁴³ Maĥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisiyyîn*, II/79; ez-Zirikli, *el-'Alâm*, VI/263; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/63; el-Keĥĥâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X/285.

⁴⁴ Bu esreler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Maĥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisiyyîn*, II/79-83; Saîdûnî, *mine't-Turâsi't-Târîhi ve'l-Cuĝrâfi li'l-Ğarbi'l-İslâmî*, 575.

3. Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf Adlı Eserin Muhteva ve Üslup Yönünden İncelenmesi

Araştırmamıza konu olan es-Senûsî'nin *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf* adlı eseri, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Tunus'un yönetiminde söz sahibi olmuş Türk bir aile olan Hüseyinler (1705-1957) döneminde yaşamış, Tunuslu âlimlerin biyografilerine yer verdiği tabakât kitabıdır. Bilindiği üzere tabakât kitapları, belirli bir dönem içerisinde yaşamış olan ya da belirli bir ilim dalına mensup kişilerden veya ayırıcı niteliklerinden bahseden eserlerdir.⁴⁵ es-Senûsî, bu eseri ile Tunus'un üç yüz yılı aşkın süre içerisinde ilmi birikimine katkı sağlayan kişileri günümüze aktararak Tunus'un tarihine de ışık tutmuş olmaktadır.

es-Senûsî, hac yolculuğu öncesinde 1298/1880 yılında eserin ilk cildini yayınlama imkânı bulmuştur. Ancak eserin iki cildinin tam olarak basımı talik ve tahkikleri yapılarak Muhammed Şâzelî en-Neyfer tarafından ilk kez 1983 yılında Tunus'ta olmuştur. Daha sonra aynı muhakkik tarafından bazı ekleme ve düzeltmelerle birlikte toplamda dört cilt olarak 1994 yılında Beyrut'ta ikinci kez neşredilmiştir.⁴⁶

Eserin tahkikli baskısına ilave olarak Tunus'un tarihi hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Yönetimde söz sahibi olmuş kişiler hakkında eklemeler birinci ciltte muhakkik tarafından yapılmıştır. Ayrıca son cilt olan dördüncü cilt ise tamamen muhakkikin kendisinin yazmış olduğu bölümdür. Burada muhakkik Muhammed es-Senûsî'nin babasını, dedelerini ve eğitim aldığı hocalarını ele alarak dördüncü cildi ilave etmiştir.⁴⁷

es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf* adlı eserini telif ederken içeriğini Hanefî müftüler, Mâlikî müftüler, Hanefî kadılar ve Mâlikî kadılar şeklinde mezhepsel bir tasnife tabi tutmuştur. Bununla birlikte Hüseyinî Hanedanlığına mensup emirleri de ilave etmiştir.⁴⁸ Eserin tabakât eseri olmasının yanı sıra Arap dili açısından bir diğer önemi ise biyografilerine yer verilen kişilerin şiirlerine veya söz konusu kişiler hakkında yazılan şiirlere çok geniş bir yer vermesidir. Aktarılan şiirler ile şahsiyetler hakkında farklı yönlerini ifade ederek daha ayrıntılı bilgilere sahip olunmasını sağlamaktadır. Ayrıca üç yüz yılı aşkın bir dönemin bir şiir havuzunu kısmen tutması ve aktarması açısından da önemli olduğu söylenebilir.

⁴⁵ Durmuş, "Tabakat", XXXIX/288.

⁴⁶ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisyyîn*, II/82; es-Senûsî, *Musâmerât*, I/68-70.

⁴⁷ es-Senûsî, *Musâmerât*, IV/9.

⁴⁸ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/65,80.

3.1. Muhteva Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde hakkında bilgi verilen şahsiyetlerin biyografilerinin muhtevası ve şiirlerin içerikleri hakkında bilgiler verilecektir.

3.1.1. Biyografiler

Eser mukaddime bölümü ile birlikte altı ana bölümden oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde Hüseyinî Hanedanlığının emirleri aktarılmaktadır. Birinci bölümde Zeytûne Medresesi'nde görev yapmış hocaları ele almaktadır. İkinci bölümde Hanefî mezhebine mensup müftülük yapmış kimselere, üçüncü bölümde Malikî mezhebine mensup müftülere, dördüncü bölümde Hanefî mezhebine mensup kadınlara, son bölüm olan beşinci bölümde ise Malikî mezhebine mensup kadınlara yer verilmektedir. Diğer kuzey Afrika ülkeleri gibi Tunus'ta da yaygın ve hâkim olan mezhebin Malikî mezhebi olduğu bilinmektedir. Tunus içerisinde Hanefî mezhebinin yayılması Osmanlı'nın, Anadolu'dan bölgeye getirmiş olduğu Türk aileler vasıtasıyla olmuştur. Anadolu'dan getirilen Bey veya Dayı unvanına sahip bürokrat Türk ailelerin Tunus'a yerleşmesiyle birlikte Hanefî mezhebi yayılmaya başlamıştır. Es-Senûsî, Tunus'un bu yapısını dikkate alarak biyografileri Mâlikî ve Hanefî mezhebine mensup kişiler bazında tasnif etmiştir.⁴⁹

Mukaddime bölümünde, Müslümanların Tunus'a yapmış oldukları ilk seferlerden başlayarak, fethedilme süreci ve sonrasında hüküm süren diğer devletlerle birlikte Osmanlı hakimiyeti altına geçiş süreci aktarılmaktadır. Daha sonra Osmanlı'nın hakimiyetinde Tunus yönetiminde söz sahibi olan Hüseyinî emirlerin biyografilerine geçilmektedir. El-Mevlâ Hüseyin Paşa Bay (1080-1153) ile başlayıp el-Mevlâ el-Müşir Muhammed eş-Şâdık Paşa Bay (1229-1299) ile biten mukaddime bölümünde toplamda 12 Hüseyinî emirinin hayatı aktarılmaktadır.⁵⁰

Birinci bölümde Zeytûne Camii'nde görev yapmış, medresede hocalık görevinde bulunmuş kişiler aktarılmaktadır. Birinci bölüm İbrahim b. Abdurrafi' (733) ile başlayıp Muhammed b. Ahmed eş-Şerîf (1307) ile son bulmaktadır. Bu bölümde Zeytûne Medresesinde görev yapan toplam 43 kişinin hayatından bahsedilmektedir. Ancak Zeytûne Camii'nde görev yapmamış kişiler de aktarılmaktadır. Bu kişiler aktarılan kişinin hocalığını yapması veya oğlu olması gibi herhangi bir öneme sahip kişilerden oluşmaktadır. Bu kişilerle birlikte toplam biyografilerine yer verilen kişi sayısı 52'yi bulmaktadır.⁵¹

İkinci bölümde Tunus'ta Hanefî müftülüğünü ifâ etmiş şahsiyetlerin hayatlarına değinilmektedir. Bu bölüm müftü Ramazan Efendi ile başlayıp müftü Hâsûne Abbâs

⁴⁹ Ayrıntılı olarak bk. Maksudoğlu Mehmet, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", *AÜİFD* 14/1 (1966), 189-202; Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Hakimiyetin Dayılardan Beylere Geçışı", *AÜİFD* 15/1 (1967), 173-186.

⁵⁰ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/77-199.

⁵¹ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/201-383.

ile son bulmaktadır. Hanefî müftülerin hayatlarına yer verilen bu bölümde toplamda 38 kişiye yer verilmektedir.⁵²

Üçüncü bölüm Mâlikî müftülerin biyografilerinden oluşmaktadır. Başlangıçta Zeytûne Camii'nin imamlık görevini yapanların aynı zamanda Mâlikî müftülüğünü de icra ettiğini aktaran müellif, Hanefî mezhebinin yaygınlaşması ile birlikte iki mezhebin iftâ makamının oluşturulduğunu aktarmaktadır. Bu bölüm müftü Muhammed es-Sekûnî ile başlayıp Ahmed es-Şerîf ile son bulmaktadır. Bu bölümde arada aktarılan bağlantılı kişilerle birlikte toplam 53 kişinin hayatına yer verilmiştir.⁵³

Dördüncü bölümde Hanefî fıkına göre hüküm veren kadıların biyografilerine yer verilmektedir. Toplam 29 kişinin yer aldığı bu bölüm, Hanefî kadılarından Ahmed Efendi ile başlayıp Muhammed Bayram ile son bulmaktadır.⁵⁴

Son bölüm olan beşinci bölüm, Mâlikî fıkına göre kadılık görevini icrâ eden Mâlikî kadılardan oluşmaktadır. Bu bölümde kendi içerisinde de beş kısma ayrılmaktadır. Sadece Tunus şehrinde görev yapmış kadıların aktarılmasının yanında Kayrevan, Bardo gibi şehirlerin kadılığını yapmış kişiler de aktarılmıştır. Kendisi de Mâlikî mezhebine mensup olan es-Senûsî, Mâlikî müftü ve kadıların daha ayrıntılı bir şekilde aktardığı görülmektedir. Bu bölümde arada bağlantılı kişilerle aktarılan kişi sayısı toplamda 139'dir. Mâlikî kadılarından Ebu'l-Cehm et-Tennûhî ile başlayıp Tahir en-Neyfer ile son bulmaktadır.⁵⁵

Eserde aktarılan kişilerin bölümlerine göre dağılımını genel bir değerlendirme yapabilmek adına tabloda şu şekilde görmek mümkündür:

BÖLÜMLER	KİŞİ SAYISI	CİLT	SAYFA
Mukaddime: Hüseyinî Emirleri	12	I	77-199
Birinci Bölüm: Zeytûne Camii İmamları	52	I	201-383
İkinci Bölüm: Hanefî Müftüler	38	II	7-149
Üçüncü Bölüm: Mâlikî Müftüler	53	II	153-317
Dördüncü Bölüm: Hanefî Kadılar	29	III	7-25
Beşinci Bölüm: Mâlikî Kadılar	139	III	27-125
TOPLAM	323		

3.1.2. Şiirler

es-Senûsî'nin bu eseri bir tabakât/terâcim kitabı olmanın yanında pek çok şiirin de aktarıldığı bir eserdir. Müellif biyografilerini anlattığı şahıslar hakkında olabildiğince yazılan şiirleri de aktarmaya gayret etmiştir. Aktardığı kişinin eğitim hayatına, hocalarına, ailesine veya yaşadığı yere dair kayda değer bilgiler içermesine

⁵² es-Senûsî, *Musâmerât*, II/7-149.

⁵³ es-Senûsî, *Musâmerât*, II/153-317.

⁵⁴ es-Senûsî, *Musâmerât*, III/7-25.

⁵⁵ es-Senûsî, *Musâmerât*, III/27-125.

göre varsa öncelikle o kişinin şiirini yoksa o kişi hakkında yazılan şiirleri ilgili yerde aktarmaktadır.

Arap şiirinde muhteva denilince akla ilk olarak şiirin konusu gelmektedir. Bu noktada aktarılan şiirler incelendiğinde genel olarak medih, mersiye, ihvâniyyât, fahr, hiciv, Peygamber methiyesi, itâb, zühd, hikmet gibi konulardan oluştuğu görülmektedir. Bir biyografi eseri olması sebebiyle şiirlerin kişiler hakkında bilgiler içermesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda aktarılan şiirler; dönemin önemli kadı, âlim veya devlet adamı olması sebebiyle övmek için yazılan methiyeler⁵⁶, dostluk ilişkilerinden bahseden kutlama ve tebrik gibi ihvâniyyâtlar⁵⁷ ve vefatları üzerine duyulan üzüntüleri dile getirmeleri açısından yazılan mersiyeler⁵⁸ ekseninde temerküz etmektedir. Bunun yanında çağdaşları ile yazışmış oldukları kınayıcı itâb şiirleri⁵⁹, karşılıklı yermelerin olduğu hicivler⁶⁰ veya öğüt ve tavsiyeleri içeren hikmet şiirleri⁶¹ ile bağlı buldukları mezhep, makam ve gruptan dolayı övünçle söz ettikleri fahr⁶² şiirleri de yer almaktadır.

Eserde aktarılan şiir konularından bir diğeri de dini şiirlerdir. Hz. Peygamber'e yazılan methiye⁶³, nefse tamah etmeme, Allah'ı zikretme, nefsin kötü emellerine tabi olmama gibi zühd ve tasavvuf konularını içeren şiirler de aktarılmıştır.⁶⁴ Dini şiirlerin yanında tabiatı betimleyen vasf konulu şiirlere az da olsa rastlamak mümkündür.⁶⁵

Verilen bu bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapabilmemiz açısından bu konuların dağılımı ve yüzdeler dilimleri şu şekildedir:

Konu	Medih	Mersiye	İhvâniyyat	Dini	Fahr
Şiir Sayısı	120	95	88	20	5
Konu	İtâb	Vasf	Hikmet	Diğer	Toplam
Şiir Sayısı	4	3	2	14	351

⁵⁶ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/116.

⁵⁷ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/245.

⁵⁸ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/128,129.

⁵⁹ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/244.

⁶⁰ es-Senûsî, *Musâmerât*, III/61.

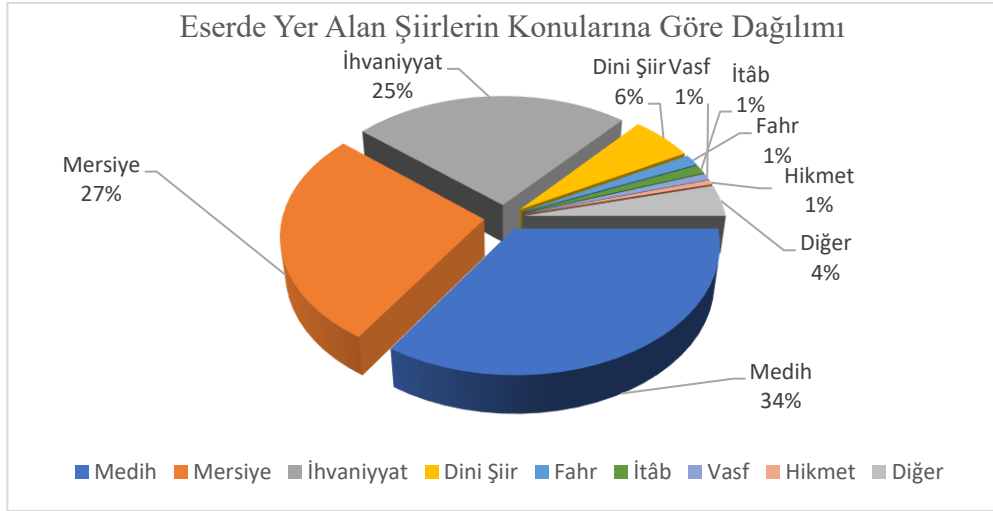
⁶¹ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/291.

⁶² es-Senûsî, *Musâmerât*, I/320.

⁶³ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/305.

⁶⁴ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/278.

⁶⁵ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/333.

Tabloda göze çarpan ilk husus, şiirlerin büyük çoğunluğunun medih olmasıdır. Medihler Arap edebiyatında bir kişiyi, topluluğu veya bir mekâmı övmeye maksadıyla yazılan şiirlerin genel adıdır. Bu bağlamda eserde yer verilen kişiye medhiye yazılması bir tabakât eserinde o kişinin görevi, ilmî yetkinliği vs. gibi konularda bizlere daha net bilgiler vermektedir.

Dikkat çeken bir diğer husus, medihlerden sonra en çok mersiyeyle yer verilmiştir. Zira kullanılan şiirlerin %27'lik bir kısmının mersiyeyle oluştuğu görülmektedir. Ölen bir kimsenin ardından duyulan üzüntüyü dile getirerek erdemlerini aktarma, önemli mezziyetlerini dile getirme açısından mersiye önem arz etmektedir. Bu sayede kişiler hakkında bilinmeyen veya onları farklı kılan bir özellik şiirler vasıtasıyla aktarılmış olmaktadır.

Son olarak ihvâniyyât şiirlerinin önemli bir çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Aralarında dostluk, arkadaşlık veya akrabalık bağı olan şair ya da edebiyatçıların birbirlerine gönderdikleri şiir ve risalelerin genel adı olan ihvâniyyât, kişiler hakkında önemli bilgilerin elde edilmesini sağlamaktadır. İçerisinde tebrik, kutlama, icazet isteme-alma gibi durumları ifade eden ihvâniyyât şiirleriyle, aktarılan kişilerin üstlenmiş olduğu bir vazife ya da elde ettiği bir başarı öğrenilmiş olmaktadır. Bu bağlamda bir biyografi eserinde ihvâniyyât şiirlerinin çokça olması gayet doğal görünmektedir.

3.2. Şekil ve Üslup Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde es-Senûsî'nin yer verdiği biyografi ve bu biyografiler içerisinde aktarılan şiirler, şekil ve üslup açısından değerlendirilerek iki başlık altında incelenecektir.

3.2.1. Biyografiler

es-Senûsî, aktardığı kişilerin biyografilerini öncelikle tam künye ve nesep silsilesini aktararak başlamaktadır. Ardından biliniyorsa doğum tarihi ve yeri verilerek hayatı aktarılmaya başlanmaktadır. Nerede doğduğu, ailesinin nereden

geldiği, babasının ne iş yaptığı, önem arz etmesine göre varsa kardeşlerinden bahsetmekte ve yine varsa ailenin künyesi ve lakabı hakkında giriş bilgileri aktarılmaktadır.

Girizgâh bilgilerden sonra kişinin eğitim hayatına geçilerek, ilk eğitimine nerede başlayıp nerede devam ettiği, kimlerden hangi dersleri aldığı, nerede ve hangi şekilde eğitim aldığı sade bir üslupla aktarılmaktadır. Ders aldığı hocalarından bahsederken “... قَرَأَ النَّحْوَ عَلَى عَالِمٍ / *falanca alimden nahiv okudu...*” şeklindeki tabirlerle ilim tahsilinde aldığı dersler ve hocalar aktarılmaya çalışılmıştır. Eğer bir kişi birden fazla yerde eğitim almış ise gitmiş olduğu medreseler ve şehirler aktarılarak kişilerin ilim tahsillerine dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir.⁶⁶

Eğitim hayatına dair bilgilerden sonra varsa önemli görülen talebeler ismen zikredilmektedir. Talebeleri ile ya da kendi asırlarında yaşamış olan bir başka önemli şahsiyetlerle olan diyaloglar veya önemli olaylar aktarılmıştır. Bu diyaloglar dostluk ilişkilerine, hoca-talebe ilişkisine, devlet adamları ile olan ilişkilere, sevgi ve saygı gereği övgüye dayanan ya da aksine kin ve düşmanlıktan dolayı kınayıcı ilişkilere dayanan diyalog ve olaylar olabilmektedir. Bu olaylara ilişkin yazmış oldukları şiirler de bu noktada müellif tarafından aktarılmaktadır.⁶⁷

es-Senûsî aktardığı kişileri; doğumu ile başlayıp sırasıyla eğitim, seyahat, üstlenilen önemli vazifeler, ikili ilişkiler, telif edilen eserler ekseninde ele almaktadır. Önemli görülen olayları kronolojik olarak aktarmaya çalıştığı görülmektedir. Aktarılan bilgilerden sonra “... تُوِّفِيَ سَنَةَ اثْنَيْنِ وَثَلَاثِينَ وَمِائَتَيْنِ وَالْأَلْفِ / 1132 yılında vefat etmiştir.” şeklinde hicrî takvime göre vefat tarihi verilmektedir. Devamında biliniyorsa biyografisi verilen kişinin defnedildiği yere de ayrıca yer verilmektedir.⁶⁸ Son olarak kişi hakkında yazılmış olan şiirler ya da kişinin kendi şiiri aktarılarak bitirilmektedir. Bu şiirler aktarılırken önce hangi konu hakkında ise “... قَرَطَ / Övdü، هَنَّا / Onu kutladı، رَنَّا / Ona mersiye yazdı” şeklindeki açıklamalarla şiirler kısmına geçilmektedir.⁶⁹

3.2.2. Şiirler

es-Senûsî aktarmış olduğu biyografilerde olabildiğince şiirlere yer vermeye çalışmıştır. Anlatmış olduğu olay ve diyaloglarla bağlantısı olan her beyti aktararak eserini şiir açısından da zenginleştirmiştir. Bu sebepten kimi zaman tek beyitten oluşan yetim beyitleri kimi zaman da iki beyitten oluşan nütfeleri görmek mümkündür. Ayrıca altı beyite kadar oluşan mukatta'alar ile yedi ve daha fazlasından oluşan kasideler tespitimize göre daha fazladır. Eserde yer alan şiirlerin beyit sayısına

⁶⁶ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/252.

⁶⁷ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/334.

⁶⁸ es-Senûsî, *Musâmerât*, I/257.

⁶⁹ es-Senûsî, *Musâmerât*, II/101.

göre, bu dört nazım türünü barındırdığını söyleyebiliriz. Eserde aktarılan şiirlerin bu türlere göre dağılımı şu şekildedir:

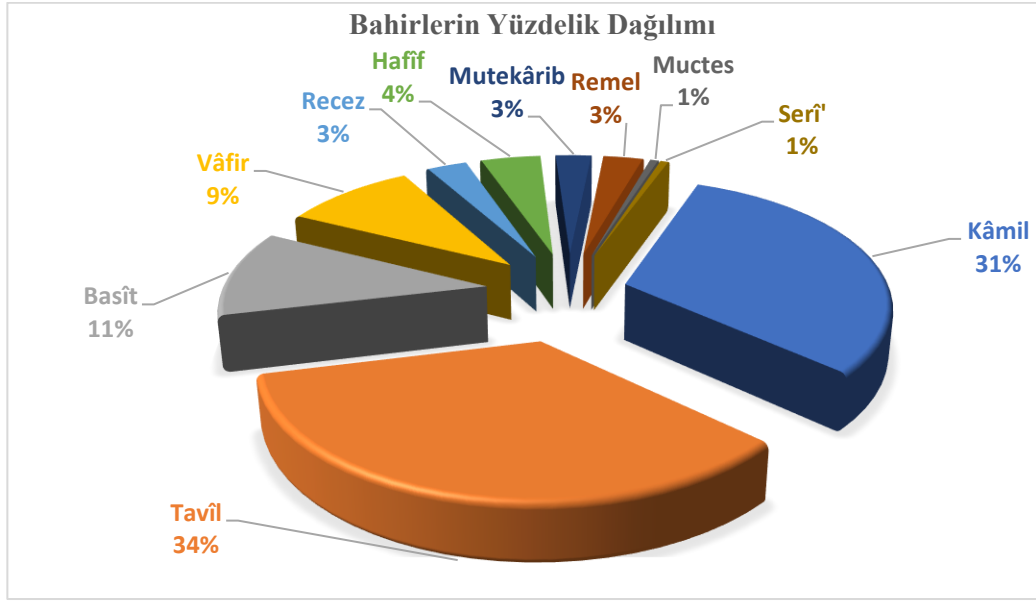
Beyit Sayısına Göre Nazım Türleri	Şiir Sayısı
Tek Beyit (Yetîm)	51
2 Beyit (Nütfe)	31
3-6 Beyit (Mukatta'a)	63
7 ve Daha Fazlası (Kaside)	206
Toplam	351

Tabloda görüldüğü üzere eserde yer alan şiirlerin üçte ikilik bir kısmı kasideden meydana gelmektedir. Geriye kalan kısmının ise yetim, müfred ve mukatta'a beyitlerden oluştuğu görülmektedir.

es-Senûsî eserinde aktarmış olduğu 351 şiirin aruz vezninde kaleme alındığı görülmektedir. Şiirler incelendiğinde aruz vezninin 10 farklı bahrine dair örnekleri görmek mümkündür. Bunlar; tavîl, basit, vâfir, kâmil, recez, remel, serî, hafif, muctes, mutekâribdir.

Bahir	Tavîl	Kâmil	Basît	Vâfir	Hafif
Şiir Sayısı	121	109	39	33	15
Bahir	Recez	Remel	Mutekârib	Muctes	Serî'
Şiir Sayısı	10	10	9	2	2

Tabloda görüldüğü üzere en çok aktarılan bahir tavîldir. Eserde yer alan 351 şiirin üçte birlik kısmı tavîl vezninde olan şiirlerdir. Şiirlerin diğer üçte birlik kısmını ise kâmil vezninde olan şiirler olduğu görülmektedir. Geriye kalan son kısmın ise diğer sekiz vezinden oluştuğu tabloda görülmektedir. Tüm bu bahirlerin kullanım sıklığını daha net görmek için aşağıdaki grafiğin verilmesi uygun olacaktır:

Grafikten anlaşılacağı üzere eserde yer verilen şiirlerin büyük bir çoğunluğu tavîl ve kâmil bahirlerinden oluşmaktadır. Ayrıca basit, vâfir, recez ve hafif bahirlerinden örneklere de rastlanmaktadır. Ancak muctes ve serî' bahirlerinin örnekleri çok azdır. Söz konusu şiir türlerine ve bahirlere örnek olması açısından aşağıdaki mukatta'a aktarılabilir:⁷⁰ [Basît]

1 أَهْدَيْتُمَا سَمَكًا مِثْلَ اللَّجَيْنِ فَيَا
 2 شَفَعْتُمَاهُ بِمَكْتُوبٍ حَوَى دُرًّا
 3 لَا شَكَّ أَنْكُمَا بَحْرَانِ قَدْ زَحْرَا
 اللَّهُ مِنْ سَمَكٍ وَافِي بِهِ شَرَكُ
 مِنْ دُرٍّ لَفْظِكُمَا فَالْدُرُّ مُرْتَبِكُ
 فَمِنْكُمَا يُسْتَفَادُ الدُّرُّ وَالسَّمَكُ

1. Siz ikiniz gümüş misali bir balık hediye ettiniz, ki onun ağında ne de yeterli balık vardır
2. Konuşmanızdan (dökülen) incileri ihtiva eden bir mektupla [yazıyla] ona şefaatte bulundunuz, zira inciler de şaşkındır (buna)
3. Şüphesiz ikiniz coşkunuz birer denizsiniz, öyle ki inci(ler) ve balık(lar) ikinizden istifade eder

Aktarılan şiir üçüncü bölümde yer alan Mâlikî kadılarından Muhammed Fettân'ın tercemesinde yer almaktadır. Müellif, Fettân'ın hayatını aktarırken dostları ile arasında geçen diyaloglar üzerine basît vezninde kaleme alınan ihvâniyyât türündeki şiirini de aktarmaktadır. Böylelikle ilgili kişinin hayatında önemli görülen olaylar, şiirlerine de yer verilerek desteklenmektedir.

⁷⁰ es-Senûsî, *Musâmerât*, II/159.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin çöküş yılları içerisinde yaşamış biri olarak es-Senûsî, kaleme aldığı pek çok eser ve üstlendiği görevlerle XIX. yüzyılın sonlarında adından söz ettirmiş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan II. Abdulhamid'in yakın çevresi tarafından, edebi ve ilmi birikiminden istifade edilmesi için tekliflerde bulunulması onun şöhretinin sadece Tunus ve çevresiyle kalmayıp dönemin ve hilafetin başkenti İstanbul'a kadar uzandığını göstermektedir. es-Senûsî hadis, fıkıh, kelam, nahiv, edebiyat, belagat, tarih gibi pek çok alanda farklı hocalardan dersler almışsa da yazdığı eserlerle daha çok Arap edebiyatında adından söz ettirmiştir. Yazmış olduğu şiirler, Tunus'un şairlerini ve şiirlerini derlediği bir başka tabakât kitabı ve aruz ilminin öğretilmesi üzerine ders kitabı niteliğinde yazmış olduğu eserler onun şiire ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca Tunus'un en önemli gazetelerinden birinin redaktörlüğünü yapması ve bu gazetede makaleler yayınlaması onun edebi kişiliğinin bir sonucudur. Geleneksel eğitimle birlikte modern eğitim modellerini bir arada uygulaması, ıslahat çalışmalarına destek vermesi ve İslam coğrafyasında M. Abduh, C. Afgânî gibi geleneğin haricinde farklı görüşlere sahip olan kişilerin Tunus'ta savunuculuğunu yapması es-Senûsî'nin açık ve ileri görüşlü biri olduğunu göstermektedir. *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rif* adlı eseri üç yüz yılı aşkın bir dönemi içerisine alan ve toplamda 323 kişinin hayatına yer verildiği kapsamlı bir tabakât kitabıdır. Tunus'un tarihinden başlayarak emirlik yapmış kişilere yer vermesi ve ardından biyografileri sade bir şekilde kendi olay örgüsü içerisinde kronolojik olarak aktarması ve aktarılan kişilerin görevlerine ve mezheplerine göre tasnifinin yapılması araştırmacı odaklı bir eserin ortaya koyulduğunu göstermektedir. Eserin tabakât eseri olmasının yanında şiirlere de yer vermesi, içeriğini daha zengin bir hale getirmiştir. Eserde toplam 351 şiire yer verilmiştir. Bunların 34%'ü medih, 27%'sini mersiye ve 25%'ini ihvâniyyât şiirleri olmak üzere çoğunluğu oluşturmaktadır. Şiirler medih, mersiye ve ihvâniyyât ekseninde yoğunlaşsa da dinî, fahr, hiciv, itâb, hikmet konulu şiirleri de görmek, çeşitlilik açısından önem arz etmektedir. Ayrıca 206 adet şiirin de nazım türlerinden kaside olduğu görülmektedir. Öte yandan şiirlerde on kadar bahrin örneklerinin görülmesi şiir literatürü açısından da önemli bir husustur. Bunlar arasında da klasik Arap şiirinde en çok kullanılan vezinlerden olan 34% ile tâvil ve 31% ile kâmil vezinlerinin olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Osmanlı döneminde Tunus'ta yaşamış olan, günümüzde çok meşhur olmasa da kaynaklarda asrının önemli şair ve edipleri arasında gösterilen bir şair ve eseri, imkanlar dahilinde incelenmiş ve tanıtılmıştır. Bu bağlamda müellifin edebi şahsiyeti ve söz konusu eserinin Arap edebiyatına katkısı aşikardır.

KAYNAKÇA

- Bulut, Ali. "Kâbâdû". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ek-1/698. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Coşkun, Ahmet. "İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XIX/332-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çetin, Atilla. "İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XIX/332. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Durmuş, İsmail. "Tabakat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. XXXIX/ 288-290. TDV Yayınları, 2010.
- Kavas, Ahmet. "Muhammed b. Osman es-Senûsî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. XXXVI/533-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kavas, Ahmet. "Senûsiyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. XXXVI/536-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- el-Keḥḥâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Muellifîn*. XV Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Musnâ ve Dâru İḥyâi't-Turâsi'l-'Arabi, ts.
- Maḥfûz, Muhammed. *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisiyyîn*. V Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1984.
- el-Mahlûf, Muhammed b. Ömer b. Kâsım. *Şeceru'n-Nûri'z-Zekiyyeti fî Ṭabaḳâti'l-Mâlikiyye*. thk. Abdu'l-Mecîd el-Hayâlî. II Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Özköse, Kadir. *Senûsî Hareketi ve Tesirleri*. Ankara Üni. SBE, 2000.
- Saîdûnî, Nâşıruddîn. *mine't-Turâsi't-Târîhi ve'l-Cuğrâfi li'l-Ğarbi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.
- es-Senûsî, Muhammed b. Osman. *er-Rihletu'l-Ḥicâziyye*. thk. Ali eş-Şenûfî. II Cilt. Tunus: eş-Şeriketu't-Tûnisiyye, 1976.
- es-Senûsî, Muhammed b. Osman. *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Ḥusni't-Ta'rîf*. thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer. IV Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi. *Abdulhamîd ve Seyyid Muhammed el-Mehdî ve Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm*. İstanbul, 1325.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. VI Cilt. Türk Tarih Kurumu, ts.
- ez-Zirikli, Hayreddin. *el-'Alâm*. VIII Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.